

SAMI SJÖBERG

Christian Dotremontin matkakertomukset ja logogrammit

Ekopoetiikan ja paikkasidonnaisen kirjoittamisen polkuja Saamenmaalla

Saamenmaahan kohdistuu tänä päivänä risteäviä intressejä muiden muassa saamelaisten, kansainvälisten kaivosyhtiöiden ja ympäristöaktivistien tahoilta. Alueen muospaine oli esillä jo belgialaisen avantgardisti Christian Dotremontin (1922–1979) matkakirjoituksissa, jotka ajoittuvat 1950–60-luvulle, aikaan etnografien tutkimusretkien ja massaturismin välillä. Dotremontille Saamenmaa paikkana kytkeytyi keskeisesti kirjoittamisen poetiikkaan, mistä osoituksena toimivat hänen logogramminsa eli sanapiirroksensa. Logogrammit ja lyyriset matkakertomukset dokumentoivat niin Saamenmaan luontoa, alkuperäiskansaa ja kulttuurista fragmentoitumista kuin ihmisen luontosuhdetta urbanisoituvassa ympäristössä.

In snow, all tracks/– animal and human –/speak to one another,//a long conversation that keeps breaking off/then starting up again//I want to read those pages/ instead of the kind/made of human words.//I want to write in the language of those/who have been to that place before me.

– Chase Twichell, ”Animal Languages”¹

Ensimmäinen pohjoiseen Fennoskandiaan suuntautunut matka vuonna 1956 juurrutti Christian Dotremontin ”luonnon ja taiteen välimaastoon”². Tässä artikkelissa argumentoin, ettei tätä taiteilijan omaa luonnehdintaa tulisi lukea aiemman tutkimuksen tavoin pelkkänä kielikuvana vaan kirjoituksen perusasetelman ilmaisuna³. Ekologian ja estetiikan välisestä rajatilasta tuli Dotremontin luovalle toiminnalle keskeinen, ja se ilmeni kirjoituksen erityislaatuisena paikkasidonnaisuutena – luovuttamattomana yhteytenä paikkaan, juontumisena paikasta tai syntymisenä paikassa. Näissä merkityksissä paikkasidonnainen kirjoittaminen on paikkasidonnaisen taiteen käsitteellinen sukulainen, ja se huomioi toteutustavassaan ensisijaisesti paikan historian, ajallisuuden, käytännöt ja käyttäjät⁴. Yhteistä näille paikkasidonnaisuuksille on luovan toiminnan materiaalsen ulottuvuuden paikallistuminen eli yhteys todelliseen lokaatioon. Dotre-

montin kohdalla kyseessä oli paikallistuminen erityisesti Saamenmaan luontoon.

Paikkasidonnaisuus tulee ensisijaisesti ilmi sanapiirroksissa eli logogrammeissa, joita Dotremont toteutti niin paperille kuin Saamenmaan lumeen ja jäähän. Vuonna 1962 kehitetyt logogrammit olivat ilmaisuvoimaisella käsitteellä toteutettuja kirjoituspyrähdyksiä, joissa ilmenevä kirjoitusta tuottavan kehon ”välittömyys” korosti ainutkertaista tekijää (ks. kuva 2)⁵. Dotremontin voikin nähdä 1960-luvulla kirjoittaneen vasten jälkistrukturalistista aikalaisteoriaa, joka korosti tekijän kuolemaa, kirjoituksen alkuperän tavoittamattomuutta ja tekstin ulottuvuutta kaikkialle. Kielen järjestelmässä tapahtuvan sanojen keskinäisen vaihdettavuuden sijaan Dotremont kokeili kirjoituksen performatiivisuudella, mikä teki jokaisesta kirjoitustapahtumasta ainutlaatuisen ja kytki sen irrottamattomasti lähteeseensä eli luovaan kehoon⁶. Dotremontille kirjoittava keho oli ajallinen ja paikallinen, joten kehoisuus korostaa kirjoitusta tapahtumana – toisin sanottuna, sen sidosta tiettyyn paikkaan ja ainutkertaiseen hetkeen.

Paikkasidonnaisuus ilmentää Dotremontin tekstien tuolla puolen olevaa elävää maailmaa, jonka osa ihminen on. Tässä mielessä hänen runousoppinsa edustaa varhaista ekopoetiikkaa, sillä ekopoetiikka pyrkii kartoittamaan kirjoituksen tyylien sijaan sen paikkoja⁷. Tästä yhteydestä

huolimatta Dotremontin matkakirjoituksia ja poetiikkaa ei ole juuri käsitelty paikkasidonnaisuuden ja ympäristötietoisuuden näkökulmista⁸. Näitä piirteitä ei usein yhdistetä tekstipohjaiseen avantgardeen, vaikka Dotremontin tapauksessa ne ovat ominaisuuksia, jotka tekevät hänen teoksistaan avantgardea 1960-luvun esteettis-teoreettisessa viitekehyksessä. Logogrammeissa yhdistyvät niin 1900-luvun alkupuolen avantgarden – erityisesti surrealismin, jossa Dotremontin kirjailijantausta oli – pyrkimys autenttisen kokemuksen ilmaisuun kuin myös alkuperäiskansojen ja heidän taiteensa estetisointi⁹. Lisäksi logogrammeilla on tiettyä sukulaisuutta Henri Michaux'n ja lettristien kirjoituskokeiluihin, joissa tekijän autenttinen kokemus pyrittiin ilmaisemaan nimenomaan kirjoituksen ilmiössä. Heistä poiketen Dotremont ei kuitenkaan hyödyntänyt niin sanottua asemista kirjoitusta eli itse kehittämäänsä merkkejä.

Tässä tekstissä tarkastelen, millä tavoin viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana kehitetyn ekopoetiikan taustaolettamuksia, kirjoittamisen käytäntöjä ja nykytutkimuksen kontekstia voidaan soveltaa Dotremontin matkakertomusten ja logogrammien analyysiin. Lisäksi tutkin, miten kyseiset näkökulmat valottavat hänen paikkaansa Saamenmaan kokijana. Dotremontin saamelaiset ulossulkeva katse nimittäin toisti aikansa vallitsevia lähestymistapoja ja on nykynäkökulmasta ongelmallinen. Matkakertomusten tarjoama konsteksti ja logogrammien poetiikka ilmiösuineen ilmentävät elimellisesti Dotremontin teosten ja tekstien paikkasidonnaisuutta.

Ekopoetiikan edeltäjä pohjoisessa

Textissä ”Paljon lunta” (kirjoitettu todennäköisesti 1960-luvulla, julkaistu postuumisti 1985) kerrotaan, miten ”Uutta pakkautuu/Ivalo on jo vailla permantoa/ ja kattoa”¹⁰. Katkelmalla ei vaikuta sisällöllisesti olevan juurikaan yhteyttä ajan kulttuurikriittiseen avantgardeen: Ivalo ei ollut suurkaupunki, ja juuri suurkaupungit on tavanomaisesti nähty avantgarden taianomaisina näyttämöinä. Myös välimerkittömyys ja säkeenylitys olivat kirjoitusajankohtana jo koeteltuja ja vakiintuneita mallarménjälkeisen kirjoittamisen tekniikoita.

Textin merkittävin anti on paikkasidonnaisuuden osoittaminen mainitsemalla Ivalo, mikä viestii kirjoituksen pyrkivän toistamaan paikan päällä elettyä kokemusta – Dotremont vaikuttaa uskovan, että se on mahdollista tavoittaa kielen keinoin. Runokuva, jos sellaisesta voi puhua, on korosteisen tilallinen: paikka menettää suojatun luonteensa ja sen rajat aukeavat lumisateen myötä kohti taivaan äärettömyyttä maan kadotessa asteittain näkyvistä. Lukija huomaa, että skaalautuminen kohti äärettömyyttä ilmenee myös paikantumisen hämärtyminenä, sillä Ivalon paikan voisi ottaa mikä tahansa pohjoinen lokaatio – ellei pyrkimyksenä olisi nimenomaan toistaa kirjoittajan autenttista ja ainutkertaista kokemusta. Paikannimellä on täten todistusarvoa. Vastaavat Saamenmaan alueeseen ja sen ilmiöihin kytkeytyvät näynomaiset kokemukset olivat Dotremontin matkatekstien toistuvaa kuvastoa, ja niiden

edistykellisyys ilmenee logogrammien kirjoitustekniikassa, jota käsitellään laajemmin alla¹¹.

Ekopoetiikka soveltuu paikan ekologian huomioivan kirjoituksen tutkimiseen. Se mahdollistaa Dotremontin kirjoituksen paikkasidonnaisuuden havaitsemisen kielen merkitysjärjestelmän ”tuolla puolen”, sillä luentaa korostavan ekokritiikin sijaan se painottuu tekstin luomisen reunaehtoihin¹². Ekopoetiikka korostaa tekstin tuonpuoleista elävää maailmaa, johon se katsoo kykenevänsä viittaamaan kielen keinoin, erityisesti tuomalla toislaisten toimijuutta kielen piiriin ja kohottamalla sen tekstien huomiopisteeksi. Ekopoetiikan tehtävän onkin tiivistetty olevan toislaisten poetiikkojen säilyttäminen, niiden autopoeettiset prosessit mukaan lukien, sanojen avulla. Tiivistetysti ilmaisten ekopoetiikka on ekologisesti asennoituneen tekstin luomisprosessia, jossa korostuvat kielen, tekstin ja runoilijan asemat¹³.

Ekopoetiikka ilmestyi runousteoriaan 2000-luvun alkupuolella, ja sen epäyhtenäisellä kentällä on joitain perheyhtäläisyyksiä. Hein Berdinesenin tiiviin määritelmän mukaan ekopoetiikka on biosentristä eli biokeskeistä (kaikeilla eliöillä on objektiivinen tarkoitus), se ei ole ihmiskeskeistä (moraaliset oikeudet eivät koske vain ihmisiä), se on ympäristöeettistä (se perustuu ympäristöä koskeville eettisille periaatteille ja tunnustaa ne) ja se edellyttää sen ymmärtämistä, että luonnollinen ympäristömme koostuu dynaamisista prosesseista (luonto ei ole staattinen)¹⁴. Ajallisesta etäisyydestä huolimatta ekopoetiikan voi nähdä rinnastuvan Dotremontin ajan avantgardeen poliittisessa tavoitteellisuudessa, sillä niitä yhdistää tulevaisuussuuntautuneisuus, pyrkimys luoda uutta sekä vallitsevien yhteiskuntamuotojen ja hierarkioille perustuvien ajattelumallien kritiikki. Avantgardelta ekopoettinen lähestymistapa vaatii ihmiskeskeisyydestä luopumista, ja teostensa valossa Dotremont vaikuttaa ennakoineen tätä vaadetta. Hänelle tosin ihmiskeskeisyyden välttäminen merkisi pyrkimystä paeta urbaania ja teollistunutta yhteiskuntaa.

Avantgarde kytketään usein yksipuolisesti urbaaniin miljööseen, vaikka ympäristötietoisuutta avantgarden piirissä on nähtävissä etenkin 1900-luvun jälkipuoliskolla. Dotremontin kaltaisten mannermaisen avantgarden edustajien kohdalla ekopoetiikan ongelmana on sen anglo-amerikkalainen fokus ja kapeahko historiatietoisuus. Ekopoetikot eivät siis välttämättä olleet eurooppalaisen avantgarden asiantuntijoita. Etenkin varhainen ekopoetiikka kritisoi etupäässä 1900-luvun lopun angloamerikkalaista kokeellista kirjallisuutta (mukaan lukien New Yorkin koulukunta ja Language-runoilijat) luontosuhteen puutteesta, jättäen kuitenkin huomioita muut kieli- ja kulttuuripiirit sekä kokeellisen kirjoittamisen poliittis-historiallisen ulottuvuuden avantgardessa. Mitä olisi siis tehtävä Dotremontilla? Kokeilijalla, joka kirjoittaa: ”Hyvin spontaania, kirjoitus maantieteen kaltaista: yhtäaika todellista ja kuvitteellista, samassa tilassa, luonnosta ja meidän luonteestamme, samaan aikaan, samasta ainutlaatuisesta lähteestä.”¹⁵ Mieleen on hyvä palauttaa Dotremontin luonnehdinta luonnon ja taiteen väliseen rajatilaan juut-

tumisesta, jonka vuoksi luonnehdinta on ekopoettisen perusasetelman kuvaus pikemminkin kuin kielikuva.

Dotremontia voi perustellusti luonnehtia *esiekopoeti-koksi*, sillä hänen tekstinsä sisältävät ympäristön erityislaatusuutta korostavia elementtejä, joihin ei niiden julkaisuaikana kiinnitetty huomiota ja joita ekopoetiikka on sittemmin etualaistanut. Esimerkiksi matkakuvauksessa ”Pour Sevettijärvi” (Sevettijärvelle, 1963) hän kirjoittaa:

”Sevettijärvellä jätän kaikki tiet, edessä enää pelkkää lumiviidakkoa, jossa tapaan viimeisen koiran ja ensimmäisen poron, sitten ensimmäisen ahman, sitten ensimmäisen suden. Melkein aina sama juttu. Ja nämä neljä kerrosta muodostavat niin ikään vuoteen, kaapin, reen, ihmiselle ja ihmistä vastaan. Koira on suden sana, poro on ahman vuode, ahma on suden turkki. Sevettijärvi, se se on, tyhjyys, joka peittää kokonaisuuden, ja tyhjyys, joka sallii häilyvän kokonaisuuden, ja nämä kaksi kokonaisuutta kohtaavat siellä ja jopa vaihtuvat toisikseen, rypistyvät, asetun niiden väliin makuulle lankulleni, kylmän pistellessä, saamelaisen turbaanini ja villapotkurini suojassa.”¹⁶

Matkanteon vaivalloisuus selittyy paikallisella todellisuu-della: matka Sevettijärvelle edellytti seitsemänkymmenen kilometrin taipaleen taittamista ahkiassa tai Postin telaketjuajoneuvossa, usein paukkupakkasessa, sillä tie Kaamasesta rakennettiin vasta 1960-luvun lopulla. Dokumentaarisen tarkkuuden hylkäävä entinen surrealisti assosioi vapaasti toislaisten, objektien ja kielen keskinäisellä vaihdettavuudella. Kyse ei ole sanojen keskinäisestä vaihtokelpoisuudesta vaan luonnon ja taiteen rajatilassa tapahtuvasta merkijärjestelmien välille luotavista vastaavuuksista. Tekstin ekopoettisuutta luonnehtii myös tapa, jolla kirjoittajan kuvaileva ote toislaajisista tuntuu lipsuvan. Dotremontin kohtaamat koira, poro, ahma ja susi vastustelevat representoiduksi tulemista eli tyhjenty-mistä ainutkertaisista yksilöistä sanallisiksi symboleiksi. Toislaajisten kirjoitetut metamorfoosit nimenomaan ylläpitävät niiden kesyttämättömissä olevaa luonnetta kielen piirissä, minkä myötä teksti kiinnittää lukijan huomion inhimilliseen tarpeeseen kesyttää maailma kielen avulla¹⁷.

Ekopoetiikan kannalta lyyrinen ”Sevettijärvelle” sisältää biosentrisiä ja antiantroposentrisiä muotoiluja sekä luonnon ja mielikuvituksen prosessien yhteen nivoutumia. Ympäristöeettinen näkökulma on Dotremontilla esillä eräänlaisen ”silleen jättämisen”, koskemattomuuden ja tarkkailijan aseman omaksumisen kautta suoraan moraaliseen vaateeseen vastaamisen sijaan. Teksteissään tai teoksissaan hän on harvoin muokkaamassa ympäristöä tai suorassa vuorovaikutuksessa toislaajisten kanssa.

Dotremontin esiekopoetiikan yleisiin piirteisiin luke-tuvat lisäksi topologinen, entropologinen ja etnologinen näkökulma tekstin ja paikan välillä niiden ekopoettisessa yhteydessä¹⁸. *Topologinen* näkökulma korostaa paikkojen suhteita niiden historiaan. Dotremontille tekstin takana on aina olemassa elävä maailma ja tämä ajatus yhdistää hänen matkakirjoituksiaan. *Entropologinen* näkökulma

taas viittaa sosiaalisten järjestelmien pysyvyyteen ja niiden taipumukseen lopulta hajota. Belgialainen moderniteettipakolainen esittää saamelaisten sosiaaliset verkostot tavalla, joka paljastaa niiden lähtökohtaisen haavoittuvuuden modernisoituvassa maailmassa. Hän käsittelee modernin ja urbaanin elämäntavan saapumista Saamenmaalle esimerkiksi toteamalla, että ”näkyvissä ei ole muuta kuin puskutraktorien petomainen hyörinä”¹⁹. Urbanisoi-tumisen rinnalle voi nostaa *etnologisen* näkökulman, joka kattaa ei-urbaanit maisemat ja niiden keskinäiset suhteet. Dotremont kuvaa, piirtää ja kartoittaa Saamenmaan maisemia (ks. kuva 4). Lisäksi hän vertailee ympäristöjä alueellisesti (Saamenmaa verrattuna Etelä-Lappiin), kansallisesti (Saamenmaa verrattuna Etelä-Suomeen tai Etelä-Ruotsiin) ja kansainvälisesti (Saamenmaa verrattuna hänelle tuttuihin maihin, kuten Tanskaan tai Belgiaan). Paikkasidonaisuus edellyttää paikan merkitsemistä rajanvetojen kautta. Dotremont teki jatkuvasti eräänlaista hiljaista vertailua alueiden välillä, sillä hän pelkäsi Saamenmaan muuttuvan muiden paikkojen kaltaiseksi ja menettävän sen erityisluonteen, jonka hän oli sille idealisoinut.

Saamenmaan näkymiä

Dotremont oli moderniteettipakolainen, joka pyrki etäännyttämään keskuksen vaikutuspiiristä²⁰. Hän sai tuberkuloosidiagnoosin vuonna 1951 ja suuntasi Saamenmalle viisi vuotta myöhemmin – osin lievittääkseen oireitaan, osin alkuperäiskansojen kulttuureja kohtaan tuntemansa kiinnostuksen vuoksi. Matkat alkoivat rituaalinomaisesti lähes aina Kööpenhaminasta kevättalvisin maaliskuuhun kuluvaan aikaan. Paikan päällä hän luonnehti kokemustaan erilaisuuden ja vierauden kautta.

Saamenmaahan Dotremont suhtautui pohjoisena utopiana, mikä oli esimodernilta ajalta periytyvä asenne²¹. Hän esimerkiksi määritteli Saamenmaan ”äärettömän kaukaiseksi” paikaksi, jossa moderniteetti ei ollut saanut jalansijaa²². Hänen matkakirjoituksissaan ilmenevä asenne oli eurosentrinen, minkä myötä Saamenmaan luonto ja saamelainen kulttuuri tulivat eksotisoiduiksi. Nykynäkökulmasta Dotremontia voi kritisoida siitä, ettei hän vaikuta pyrkineen hankkimaan tietoa saamelaisesta yhteisöstä kirjoitustensa tueksi. Hänen kontaktejaan paikallisten kanssa rajoitti yhteisen kielen puuttuminen, ja siten saamelaisen yhteisön edustajat eivät päässeet osaksi matkakertomuksia toimijuuden näkökulmasta²³. Näin ollen yhteisön heterogeisuus ja sisäiset erot jäivät tunnistamatta. Dotremontilla ei myöskään ollut tietoa saamelaisten kielistä, suullisesta perinteestä tai sen kerronnallisista konventioista²⁴. Matkakertomusten tasolla tämä tarkoittaa, ettei hänellä ollut tosiasioihin perustuvaa historiallista tietoa saamelaisten menneisyydestä. Esimerkiksi tekstissä ”Majatalo I” (”Auberge I”) – josta tarkemmin jäljempänä – hän kehitti kuvitteellisen saamelaisten historian omista moderniteettikriittisistä lähtökohdistaan. Tämän vuoksi (de)kolonisaation prosessit ovat Dotremontin matkakirjoituksissa eräänlainen sokea piste²⁵.

Kuva 1. Dotremontin varhainen piirros saamelaisista vuodelta 1962 (Walecka-Garbalinska 2015, 52).

Puutteistaan huolimatta matkakirjoituksilla on dokumentaarisia ansioita ja siten kulttuurihistoriallista arvoa. Saamenmaata käsittelevissä teksteissään Dotremont havainnoi luontoa, maisemia ja toislajisia – luoden yhteyksiä näkemänsä ja kirjoituksen elementtien välille. Hän oli kiinnostunut alueen geologiasta ja sääolosuhteista, mikä lisäsi tekstien kytköksiä tiettyyn alueelliseen erityislaatuisuuteen. Dotremontilla todellinen ympäristön havainnointi sulautuu kuvitteellisen pohjoisen kokemukseen ja aistikokemuksen rajoilla tapahtuvaan kokemukselliseen ”uppoutumiseen”, kuten ”Sevettijärvelle”-tekstin keskenään limittyvät todellisuuskokemukset ilmentävät.

Matkateksteissä ja pohjoista kuvaavissa kirjeissä on monimuotoisia, osaltaan luonnon ja taiteen rajatilaa ilmentäviä kytköksiä Saamenmaan paikallisuuteen. Kirjoitusten *dokumentaariset ja affektiiviset ulottuvuudet* liittyvät ympäristön ja luonnon kuvauksiin (käsitellen aiheita kuten tyhjiys, etäisyydet tai myyttisyys). Dotremont toteaa, että ”[Saamenmaan] hiljaisuus on poikkeuksellista. Sanojen voima on sitäkin tärkeämpää, on tyhjiys; luonnon, valkoisen, absoluuttinen tyhjiys. Luonnon visuaalinen kieli on keskeistä, luonnossa on merkinkaltaisia pieniä ilmenemisiä kaukaisuudessa. Täällä kokee eristyvänsä maailmalta, täällä ihmiset ovat onnellisia.”²⁶ Hän näkee luonnossa valkoista lunta vasten hahmottuvaa kirjoitusta;

lumen ja valkoisen paperin analogia on hänelle ikään kuin automatisoitu. Lainauksen viimeinen virke edustaa toisenlaista diskurssia, jossa Dotremont asettaa itsensä havaitsijan asemaan, tekee tulkinnan ja ilmaisee sen affektiivisesti.

Belgialaisen matkajaajan *vierauden kokemukset* liittyvät niin luontoon, kulttuuriin, kieleen ja sosiaalisiin suhteisiin kuin yksinäisyyteenkin. Esimerkiksi ”[Taivas] yhtyy pelottavaan ja levolliseen yksinäisyyteen, on kiinteä osa sitä. Sisällä majatalossa yksinäisyys huijaa, järjestyä, järjestelee yötä.”²⁷ Luonto linkittyy henkilökohtaiseen kokemukseen, jolla on sosiaalinen ulottuvuus. Eräs matkanteon piirre on kohtaamattomuus (”huijaava yksinäisyys”), jossa majatalo täyttyy ihmisistä, jotka eivät yhteisen kielen puutteessa kommunikoi verbaalisesti keskenään, vaikka jakavat tilan. Näiden piirteiden lisäksi tekstin tasolla lyrisyttä korostaa *sanastollinen vieraus* eli Dotremontilla ei aina ole nimiä kohtaamilleen asioille. ”Vähäisestä minua suojelevasta puukehikosta käsin, missä pöytä, hylly, sänky ovat seinän ryppyjä” paljastuu valistuneelle lukijalle kota²⁸. Yhtä lailla ”Sevettijärvelle”-tekstin ”saamelainen turbaani” tarkoittaa *šavkää*, jonka Dotremont nimeää itselleen tutumman mutta samaan tapaan eksotisoidun objektin kautta. Sanastollisen puutteellisuuden vuoksi turbaani-mielleyhtymää ei kuitenkaan tulisi pitää halventavana.

Belgialainen matkaja saamelaisten keskuudessa

Dotremontin vuorovaikutus saamelaisten kanssa edustaa samanlaista strategiaa kuin hänen esiekopoeettinen ympäristöetiikkansa. Hänen kohtaamansa ihmiset jäävät yleisesti etäisiksi: jaetun kielen puutteessa he jäävät nimetömiksi ja kommunikaatio toimii alkeellisella elekielellä. Vaikka kohtaamiset eivät siten tapahdu kenenkään ehdoilla, on katse aina Dotremontin, itsetietoisien ulkopuolisen tarkkailijan. Henkilöiden saamelaisuuden hän vaikuttaa olettaen joistain puhutun kielen ominaisuuksista ja ulkoisten tunnusmerkkien, esimerkiksi vaatteiden, perusteella. Näkökulman vaarana on tuottaa stereotyyppisiä saamelaisista, sillä kulttuurinen kuuluminen erilaisine ilmenemismuotoineen on poliittinen ja yksilötason asia.

Dotremontin luoma tarkkailijan katse tematisoituu jo hänen ensimmäisessä piirroksessaan saamelaisista (ks. kuva 1). Piirros kuvaa abstrahoidusti kahta hahmoa *gákti*ssa ja *šávká*ssa eli saamenpuvussa ja -päähineessä. Myös suippokärkiset nutukkaat on kuvattu. Asut saavat niin keskeisen aseman, että niihin pukeutuneet hahmot näyttävät vain asuja kannattelevina vertikaalisina rankoina. Vaikka Dotremont korostaisi ulospäin näkyvää erityislaatusuutta, on saamelaisuuden yhdistäminen pelkkiin ulkoisiin tunnusmerkkeihin ongelmallista. Etenkin nykynäkökulmasta saamelaisvaatteet ja -asusteet ovat yksi keskeisistä dekolonisaatioprosessien kohteista²⁹.

Dotremontin piirropaperin kääntöpuolella on teksti ”yksi varhaisimmista lappalaisista piirroksista” (”Un des premiers dessins lapons”)³⁰. Ilman asiayhteyttä paljastavaa tekstiä ei teosta välttämättä pystyisi asettamaan saamelaiseen kulttuuriseen kontekstiin. Piirrosjäljen ja tussitekniikan vuoksi kumpikin hahmo muistuttaa kalligrafiamaista ilmaisua, mikä korostaa hahmojen merkinomaisuutta – tai saa piirrokset näyttämään merkeiltä. Se on tarkoituksellista, sillä Dotremont näki kirjoitusta kaikkialla tai vähintään teokset olivat palautettavissa hänen kehittämäänsä kirjallis-visuaaliseen rajatilaan, jota käsittelen laajemmin alla logogrammien yhteydessä.³¹

Laajimmin saamelaisia käsittelee antropologiaa elementtejä sisältävä luonnosteksti ”Auberge I” (Majatalo I, 1957), jonka Dotremont kirjoitti ensimmäisen Saamenmaan matkansa jälkeen. Siinä Dotremont esittelee kuvitteellisen saamelaisten historian, vaikka myöntää taustatietojensa puutteellisuuden. Tekstin thoreaumaisen eksotisoivassa perusasetelmassa teollistunut ja sivistynyt ”barbaarikulttuuri” on pakottanut saamelaiset liikkeelle kohti pohjoista porojensa kanssa³². Dotremont tulee luoneeksi kuvan eräänlaisesta pohjoisessa säilyneestä idyllistä ja kulttuurisesta koskemattomuudesta, mutta hän tunnistaa käsityksensä rajoittuneisuuden ja mielikuviansa kuvitellun luonteen. Saamelaiset päätyvät kohteiksi Dotremontin alistavalle katseelle, joka korostaa heidän omaperäisyyttään eksotisoimalla ja jopa halventavin luonnehdinnoin, kuten saamelaisten eksplisiittinen vertaaminen harlekiineihin, haltijoihin ja tonttuihin osoittaa. Ajan puhuttavasta kielii myös Dotremontin toteava vertaus ”he ovat meidän in-

tiaanejamme”, joka samastaa kulttuurisesti erillään kehittyneet alkuperäiskansat historiattomasti keskenään³³. Moderniteettipakolaisen mielessä ”uskonnon ja imperialismien ja teollisuuden barbarian ajasta” riippumattomina elävät saamelaiset edustavat eräänlaista idealisoitua ihmisyyttä, ja teksti päättyy käänteentekevään *credoon*: ”[J]a minä olen rakastava heitä, ymmärrän että olen kulkenut näin kauaksi rakastaakseni heitä, ja rakastaakseni kuten he”³⁴. Alkuperäiskansa saa stereotypisoivan katseen kautta korostetun aseman symbolisena urbanisoitumisen vastustajana, mutta toimijuutta Dotremontin tekstit eivät heille suo.

Logogrammien uusi poetiikka

Saamelaiset ja Saamenmaan luonto konteksteina olivat tärkeitä logogrammien luomiselle. Sanapiirrosten tavoitteena oli luoda ”verbaalis-graafinen yhtenäisyys”³⁵, mikä korosti yhtäältä kirjoituksen materiaalista läsnäoloa paperilla ja toisaalta mielikuvituksen toimintaa tekstistä riippumattomalla tavalla. Dotremont totesi, että hänen tavoitteenaan oli näyttää kirjoitus sellaisenaan, merkityksen tuolle puolen sijoittuvien materiaalistien muotojen luoja. Hänen mukaansa logogrammit edustivat ”todellista runoutta”, jossa ”kirjoituksella on sanansa sanottavana”³⁶.

Dotremontin motiivi logogrammien tuottamiseen 1960-luvulla oli kirjallisen avantgarden piirissä vuosikymmenten myötä tutuksi tullut väite kirjoituksen banalisoitumisesta tai ”loppuun kulumisesta”. Toisen maailmansodan jälkeen kokeilijoiden piirissä heräsi kiinnostus kirjoituksen materiaalisuutta kohtaan, minkä myötä aseemisella kirjoituksella kokeilivat Dotremontin aikalaiset kuten Michaux, Brion Gysin, Mirtha Dermisache ja lettristit. Logogrammit korostavat kirjoituksen esteettistä materiaalisuutta, mutta Dotremont ei halunnut täysin irrottautua kielestä ilmaisuväylänä. Hänen mukaansa kirjoitus ”pitää herättää henkiin, mutta ei keinotekoisella formalistisella tavalla. Meidän tulee palauttaa se henkiin syvällisesti, moninkertaistamalla muodon ja sisällön, kirjoituksen ja merkityksen yhteyksiä”³⁷. Syytöksen formalismista voi nähdä kohdistuvan muun muassa aseemisella kirjoituksella kokeilijoihin. Tosin jotkin logogrammit lähenevät aseemisuutta, sillä ilman paratekstia niiden kielellistä viestiä olisi mahdoton selvittää. Dotremont ei ollut halukas luokittelemaan teoksiaan mihinkään tiettyyn ilmaisumuotoon tai lajityyppiin.

Teknisesti ottaen logogrammi tarkoittaa kirjoitusalan täyttävää merkkikokonaisuutta, johon sisältyy spontaanisti ekspressiivisellä käsialalla toteutettua kirjoitusta selvittävä lyijykynällä lisätty parateksti (ks. kuva 2). Kuvan 2 logogrammin parateksti – ja siten sen kielellinen viesti – kuuluu: ”Hienossa talvisessa paikassa lumi muuttuu yöpalloksi, jää heijastaa tähdet, ilmasta tulee taas ilmaa, lappalaiset laulavat hiljaisuutta, porojen vauhti repii jäkälän hitauden, puut juhlivat ja sytyttävät tulen, nykyisyys avautuu ja moninkertaistuu, näkymä kirjoittaa näyn.”³⁸ Alkutekstin paikkaan viittaava termi on Dotremontin kehittämä uudissana ”Finlège”, joka todennäköisesti juontuu ruotsin kirjaimellisesta hienoa paikkaa tarkoittavasta sanaparista ”fin läge”. Alkukielisen termin substantivointi

Kuva 2. Logogrammi muodostuu spontaanisti tehdystä kirjoituksesta ja sitä selventävästä paratekstistä (Dotremont 2011, 64).

Quelle nouvelle le
temps arraché les
arbres aux cahiers
blancs d'Inari

1964

Kuva 3. Dotremontin sanapiirros ”palmikoitu uudelleenpalmikoitu” vuodelta 1964 (Dotremont 2022, 19).

viitanee Suomen ranskankieliseen nimeen *Finlande*. Dotremontin kokemana näynomaisuus sijoittuu tiettyyn maantieteelliseen alueeseen, jonka tunnusmerkkejä hän tekstissään kartuttaa³⁹.

Dotremont suosi logogrammeissaan myös epäkielipillisiä rakenteita ja sanamuunnoksia eli logogrammien tekstit ottavat runollisia vapauksia. Kirjallis-visuaalisessa rajatilassa toimivien logogrammien ilmiasu saattoi räväkän spontaaniuden ohella olla myös verrattain kurinalainen ja kielellisen ilmaisuvoimansa säilyttävä, kuten logogrammissa ”palmikoitu uudelleenpalmikoitu” (natté renatté, 1964, ks. kuva 3).

Logogrammin parateksti ja suomennos paljastavat sen toimintaperiaatteen:

natté renatté le
temps arraché les
arbres aux cahiers
blancs d'Inari

(palmikoitu ja uudelleenpalmikoitu
aika irti revityt
Inarin valkoisten
vihkojen puut)

Logogrammissa jokainen yksittäinen musteella kirjoitettu rypäs muodostaa sanan, joka on kirjoitettu paratekstiin. Esimerkiksi ylimmän rivin keskimäinen sana ”renatté” on jaettu kahdelle tasolle ”re/natté”. Poikkeavaa sanojen halkaisua lukuun ottamatta logogrammin teksti luetaan varsin totunnaisesti, siis rivittäin vasemmalta oikealle ja ylhäältä alas. Teoksen tarkoitus on ymmärrettävä, mutta ilmaisutapa kuljettaa havaintoa kohti merkitsevyyttä, joka ei palaudu tavanomaisiin havainnon malleihin tai kategorioihin⁴⁰. Tämän tietoisesti synnytetyn rajatilan vuoksi logogrammeja ei voi sijoittaa valmiisiin lajityyppeihin, koska ne eivät toteuta tavanomaisia kirjoituksen ja kirjallisuuden koodeja.

Logogrammissa paikkasidonnaisuus näyttäytyy myös materiaalisella tasolla. Sen sommitteluratkaisu tuo materiaalisuudellaan esiin viitteen paikkaan. Sanaryppäiden asettuminen ja totunnainen lukusuunta korostavat oikean alareunan valkoista tilaa, johon runo viittaa. Alkukielisessä versiossa tyhjää tilaa edeltää säe ”Inarin valkoiset”, jolloin valkoinen tyhjyys assosioituu lumen kanssa, vieläpä tietyn paikan lumen kanssa. Valkoisen sivun ja lumen yhteys oli toistuva analogia Dotremontin logogrammeissa ja matkakertomuksissa.

Kuva 4. Vuonna 1961 toteutettu esilogogrammi Saamenmaalta (Dotremont 2011, 23).

Paikkasidonaisuus logogrammien perustana

Sanapiirrosten syntyä ja paikkakytköksiä Dotremont kommentoi suorasanaisesti: ”Logogrammia tehdessäni olen kuin lappalainen nopeassa ahkiassa valkoisella sivulla[.] Jos Lappia ei olisi, en tekisi logogrammeja, en tekisi yhtikäs mitään.”⁴¹ Hän liitti lumisen maiseman vertauskuvallisesti valkoiseen sivuun⁴². Saamenmaa mahdollisti myös logogrammien synnyn. Harri Veivo on todennut pohjoisen muodostuneen logogrammien poetiikan ”perusmetaforaksi”⁴³. Paikkasidonaisuuden ja Dotremontin kokemuksellisen rajatilan (luonnon ja taiteen välillä) kontekstissa kysymys vaikuttaa kuitenkin olevan metaforaa perustavammanlaatuisesta esiekopoettisesta yhteydestä eli tietoisuudesta paikasta tekstin takana vallitsevana todellisuutena, joka on keskeinen luomisprosessille.

Dotremontin kokemuksellisesta rajatilasta voidaan uuttaa kirjoittamisen strategia. Emmanuel Pélard kuvaa taiteen ja luonnon rajatilassa tapahtuvaa luovaa toimintaa uudissanalla *écripaysage*, joka juontuu sanoista ”kirjoitus” (*écriture*) ja ”maisema” (*paysage*)⁴⁴. Termi sijoittaa Dotremontin teokset esiekopoettiseen yhteyteen, jossa luonnon osallisuus merkkijärjestelmän ja siten tulkintakehyksen määrytymiseen on huomioitava (ks. kuva 4). Pélardin käsite havainnollistuu kuvan 4 varhaisen logogrammin tarkastelun kautta.

”Esilogogrammista” puuttuu selventävä parateksti, joten merkkijärjestelmä ei määräydy myöhempien logogrammien poetiikan mukaisesti. Siten ei ole selvää katsotaanko vai luetaanko kyseistä sanapiirrosta – tai onko kyseessä lainkaan sanapiirros. Esilogogrammia voi tarkastella ikonografisesti tai kirjallisuusteoreettisesti. Kuvan elementtejä tarkasteleva ikonografia johtaa teoksen tarkasteluun piirroksena, jolloin sen voi tulkita stilisoidun miimeettiseksi. Tässä luennassa kuva-alan jakavat diagonaaliset viivat esittävät maiseman topografisia muotoja ja alalaidan hahmot kahta saamelaista ja poroa. Lumesta esiin pistävien puiden ja varpujen sekä porojen sarvien muoto muistuttaa Dotremontin sanoin ”tunteamatonta kalligrafiaa”⁴⁵. Jos teosta taas tarkastellaan kirjallisuutena, diagonaalisten viivojen voi ajatella jakavan kirjoitus-alaa kuten kalligrafiassa. Silloin ikonografisesti hahmoiksi ja luonnon elementeiksi tulkittuja yksityiskohtia voi tarkastella aseemisena kirjoituksena. Esitysstrategioiden tarkoituksellinen häilyvyys teoksessa osoittaa, miten siinä ilmenevä merkkijärjestelmien rajatila vaikuttaa havaintoon ja teoksen tulkintaan.

Logogrammit ja luova keho

Liike ja siten keho olivat logogrammien mahdollistajia ja keskeisiä osatekijöitä jo Dotremontin varhaisissa pyrkimyksissä uudistaa kirjoitusta. 1950-luvun alussa julkaistussa tekstissään hän toteaa: ”Halusin tarkastella kirjoitusta kaikista asemista, ei vain merkityksen näkökul-

”Logogrammien luomisen edellyttämä liike paikallistuu kirjoittavaan kehoon.”

masta. Halusin myös katsoa sitä täysin uudessa valossa, pystysuoraan, ylösalaisin, käännettynä, jotta se paljastaisi mikä oli välittömästi ilmeistä: suuri liikkuvuus, valtava liike.”⁴⁶ Fyysinen (ja ergodinen) kääntämisen akti tekee tekstistä ei-luettavaa ja vaikuttaa sen vastaanottoon. Samalla tekstin visuaaliset piirteet korostuvat, mutta sen merkinomaisuutta ei täysin hylätä eli sosiaalisesti jaetusta kirjoituksen ja kielen koodista ei luovuta.

Logogrammien luomisen edellyttämä liike paikallistuu kirjoittavaan kehoon: ”Eräänä päivänä nousin ylös, sillä halusin kirjoittaa suuremmille arkeille [...] ja siitä seurasi koko kehoani liikuttava tanssi, koreografia, ja siten onnistuin piirtämään.”⁴⁷ Piirtäminen ja tanssi ovat metaforia kirjoittamisen/piirtämisen välisen eron ylitykselle ja logogrammien luomisen keholliselle ulottuvuudelle. Dotremontin näkemyksen mukaan jokaisella on ainutkertainen keho, joka vaikuttaa luomisen yksilöllisyyteen. Hänelle painetut kirjat näyttäytyivät tekijöidensä epätäydellisinä edustajina, mutta käsikirjoitukset sisälsivät ”aidon”, fyysisen jäljen tekijästään. Hän toteaa: ”Kaikki te kirjoitatte epäjohdonmukaisesti eri syistä johtuen – ei vähiten siksi, että merkitys sanelee kirjoituksen, koska teksti ei virtaa säännönmukaisesti, mutta myös siksi, ettette ole eikeitään, koska ette ole kuolleita, koska ette ole täydellisiä, koska minä tahansa hetkenä keksitte itsenne...”⁴⁸ Näin ollen jokainen Dotremontin poetiikan keinoin luotu teksti synnyttää oman ajallisesti ja paikallisesti spesifin singulariteettinsa.

Kuva 5. Kirjoituskokeilu *Écritures espacées* (Tilla Lillia kirjoituksia) vuoden 1964 matkalta Saamenmaalle (Dotremont 1964).

3/3 riivelle sémantique

Kaloma 28.10.2011
7376
Caroline Ghyselen

Kuva 6. Dotremontin logoneige "Nouvelle sémantique" (Uutta semantiikkaa, 1976).

Kuva: Caroline Ghyselen (Dotremont 2011, 73).

Keho edusti Dotremontille sitoutumista aikaan ja paikkaan. Hän hyödynsi näitä sidoksia myös muissa kirjoituskokeiluissaan, kuten teoksessaan *Écritures espacées* (Tilallisia kirjoituksia, 1964, ks. kuva 5). Dotremont on toistanut satunnaisesti valitsemaansa sanaa *rhubarbe* (raparperi) kirjoittamalla sen musteella eri kulkuneuvojen kyydissä. Ylin esimerkki on linja-auton matkassa päällystettyä tietä pitkin, toinen lentokoneesta, kolmas päällystämättömällä tiellä ajaneesta linja-autosta ja viimeinen Postin Saamenmaalla käyttämän telaketjuajoneuvon kyydistä. Matkanteon aiheuttama liike kehossa tulee dokumentoiduksi, ja kirjoitettu saa korostetusti merkityksensä materiaalisesta ilmiöstään – miten luova keho on toiminut tietyn liikkeen ja ajoneuvon asettamien rajoitteiden kehityksessä. Erityisesti viimeinen esimerkki tietämättä taipaleelta Kaamasen ja Sevettijärven väliltä on ikuistanut matkan varrelle sattuneet kuopat ja heilahdukset kynän ja kirjoituslavan heiluntana, jolloin kirjoitus ilmaisee syntymäkontekstinsa välittömän materiaalisesti eikä vain kielellisen esityksen ja kuvailun keinoin. Tämänkaltaisen kirjoitusharjoitus tuottaa paikkasidonnaisuutta, joka ei ole toistettavissa identtisenä.

Jälkiä lumeen ja jäähän

Kirjaimellisimmin paikkasidonnaista kirjoittamista Dotremontilla edustavat hänen *logoneigensa* ja *logoglacensa*, joissa sanojen päätteet viittaavat lumeen (*neige*) ja jäähän (*glace*). Niissä kirjoitus tapahtuu suoraan luontoon luonnon tarjoamalla välineillä – puukeppi toimittaa kynän tai penselin virkaa. Tekijän intentio eli logoneigejen tausta logogrammeissa määrittelee, että ne voidaan ylipäätään nähdä kirjoituksen kontekstissa eikä satunnaisina piirroksina lumeen. Vuodesta 1964 alkaen toteutetut teokset edustavat tekstiin perustuvaa versiota maataiteesta, jota paikkasidonnaisuus usein määrittää (ks. kuva 6).

Teos "Uutta semantiikkaa" hyödyntää luonnon tarjoamia elementtejä, jotka ovat sattumanvaraisia ja muuttuvia. Tietynlainen aleatorisuus vaikuttaa myös logoneigen materiaalisessa toteutuksessa, sillä kirjoitusjälki on säätilan ehdollistaman lumialustan säätelemää. Säätilat tuovat esiin myös paikkasidonnaisuutta: logoneigeja oli mahdollista toteuttaa vain tietynlaiseen lumeen eli ne ovat paikan ohella sidoksissa tiettyyn vuodenaikaan ja sen alueellisiin seurauksiin maastossa.

Ajallisuus lukeutuu teosten paikkasidonaisuuteen. Logoneiget ja -glacet ovat hetkellisiä, sillä lopulta teos sulaa ja katoaa. Tällaiset teokset eivät saa sijaa taidemarkkinoilla, vaikka ne ovat esteettisesti merkityksellisiä juuri siksi, että niiden tekijä on tunnustettu taiteilija. Todisteet logoneigeistä ovat säilyneet vain toisen välineen eli valokuvan ansiosta, mutta kuvat kadottavat teosten mitatakaan ja väliaikaisuuden. Säilyneisiin kuviin on kuitenkin dokumentoitu logoneigen tekemisen kehollisuus, sillä lumeen tai jäähän kirjoitettu (tai piirretty) teos on jälki liikkeestä – nimenomaan Dotremontin liikkeestä ja juuri Saamenmaalla. Logoneige on lumeen jätetty jälki siitä, että täällä oli joku, ja lopulta jälki häviää kevätaurinon kadottamana.

Lopuksi

Dotremontin tekstit Saamenmaalta toimivat kirjoitusajankohtiensa peleinä. Hänen 1950-luvulla kirjoittamansa tekstit esittivät pohjoisen idealisoituna utopiana ja ohittivat saamelaisyhteisön kielelliset ja kulttuuriset erityispiirteet. Saamenmaan kokijana hän oli myös riippuvainen siitä moderniteetista, jota kritisoi: hän hyötyi vaikkapa sähköstä, ajanmukaisista liikennevälineistä ja kehittyvästä infrastruktuurista. On kuin karuun luontoon suunnattu katse olisi sokea välittömästi selän takana olevalle ihmisen aikaansaannokselle.

Myöhemmissä teksteissä korostuu pyrkimys ymmärtää paikallisuuden eri tasoja (yhteisöjen ja ympäristön keskinäisiä kytkentöjä) tekijän oman autenttisen kokemuksen ilmaisen ohella. Dotremontille Saamenmaan kokema muutos oli uhka, koska paikkojen homogenisoituminen toistensa kaltaisiksi tarkoitti paikkasidonaisuuden merkityksen katoamista. Kirjoittamisen paikkana Saamenmaalla oli merkitystä juuri erityislaatuutensa vuoksi: lumi oli kuin valkoinen paperi ja varvut siitä esiin pistäviä merkkejä. Kuten Dotremont totesi, Saamenmaan olemasaolo oli logogrammien tekemisen perusehto. Sanapiirrostien paikkasidonaisuus on nimenomaisesti kytkeytymistä Saamenmaahan paikkana ja erityislaatuutena ”eristyneenä” seutuna – vaikka Dotremont ei tavoittanut kulkematonta korpimaata sellaisenaan.

Logogrammeja voidaan pitää Dotremontin välittyneinä kunnianosoituksina Saamenmaalle. Välittömän yhteyden puuttuessa hän kytki tuotantonsa tiettyyn paikkaan, vaikka teoksia olisi tehty Saamenmaan ulkopuolella. Paikkasidonaisuuden ilmenemät kielivät paikan merkityksestä Dotremontin poetiikassa, joka huomioi biokeskeisiä ja ei-ihmiskeskeisiä näkökulmia nupullaan olevan ympäristöeettisen ulottuvuuden ohella. Esikopoeettinen ymmärrys ympäröivän luonnon omaehtoisuudesta ja kirjoittajan omasta osallisuudesta luonnon osana ovat Dotremontin pohjoista käsittelevien tekstien avaamia polunpäitä.

Viitteet

- 1 Twitchell 1999, 38. Tämä artikkeli on kirjoitettu akatemiaturkijan hankkeeni (SA 316372) mahdollistamana.
- 2 Dotremont 2023, 29.
- 3 Harri Veivon (2009) ansiokas artikkeli painottaa logogrammien ja pohjoisen Suomen yhteyttä metaforallisena semioottisen tulkintakehyksensä vuoksi. Veivo kartoittaa tekstissään rajatilojen ilmenemistä Dotremontin poetiikassa, mikä on toiminut myös oman artikkelini innoituksena. Suomessa Dotremontista on kirjoittanut myös Raisa Marjamäki (2012).
- 4 Rugg 2010, erityisesti sivut 115–138.
- 5 Sanakirjamäärittelmän mukaan logogrammi on kirjoitusmerkki, joka esittää kokonaista sanaa vailla kyseisen sanan äänneasu. Esimerkiksi ”4” voi tarkoittaa sanoja ”neljä”, ”fyra”, ”quatre”, ”shi” jne.
- 6 Kirjoittamisen kehollinen ulottuvuus on ollut keskeinen esimerkiksi aasialaisen kalligrafiateoksen piirissä, kuten *shodō*-taiteilijoiden keskuudessa. Logogrammien ilmiössä voi nähdä muistumia kalligrafiasta, mutta Dotremont itse kielsi yhteyden vedoten siihen, että kalligrafia toistaa jo olemassa olevaa tekstiä siinä missä logogrammit syntyvät spontaanisti kirjoitustapahtumassa. Skinner 2009.
- 7 Ks. esim. Walecka-Garbalinska 2015.
- 8 Walecka-Garbalinska käsittelee artikkelissaan Dotremontin Saamenmaahan kohdistuvaa kiinnostusta borealismina, joka viittaa eksotisoivaan ja eurosentriseen pohjoisuuden diskurssiin (lisää borealismista, ks. Briens 2018 ja Lehtonen 2019).
- 9 Dotremontin kannalta oleellisista alkupe räiskansojen taiteen hyödyntämisestä, ks. Jorn 1988, Kurczynski & Pezolet 2011.
- 10 Dotremont 2023, 5. Dotremont on kirjoittanut runon nimen suomeksi.
- 11 Dotremontin matkakirjoitukset ovat lajityypillisesti lyhyttä lyyristä proosaa, runoja ja kirjeitä.
- 12 Mm. Lahtinen & Lehtimäki 2008, 11–12.
- 13 Gilcrest 2002, 12; Lummaa 2010, 114–115; Rigby 2016, 79. Dotremontin tekstien tarkasteluun soveltuu ns. ensimmäisen aallon ekopoeetiikka, koska niissä ei (myöhemmän ekopoeettisen tutkimuksen tavoin) käsitellä kaupunkiympäristöjä.
- 14 Berdinesen 2018, ei sivunumerointia.
- 15 Kirje Johan van Cauwenbergelle 1976, lainaus Walecka-Garbalinska 2015, 49.
- 16 Dotremont 2023, 36.
- 17 Inhimillisen ja toislaisen maailman ekopoeettisen kohtaamisen ehtona on, että nämä maailmat kohtaavat ilman jälkimmäisten kuvausten tyypistämistä metaforiksi. Ks. Gilcrest 2002, 143–144.
- 18 Skinner 2009.
- 19 Dotremont 2023, 21.
- 20 Holmberg 2023; Veivo 2009, 86.
- 21 Lisää Saamenmaasta kuvitteellisena utopiana ja dystopiana, ks. Naum 2016.
- 22 Dotremont 1998, 499.
- 23 Esimerkiksi Sanna Valkonen on kehittänyt kansatietämisen menetelmää, jossa paikallinen tieto on keskeistä. Menetelmä on alkuperäiskansatutkimuksen variantti osallistavasta tieteestä (Valkonen 2014, 350, 353–355).
- 24 Ks. jälkikolonialisesta ekokritiikistä saamelaisen perinteisen ekologisen ajattelun yhteydessä Mattila 2015.

- 25 Lisää aiheesta esim. Kuortti 2007; Valkonen 2009; Ahvenjärvi 2017.
- 26 Dotremont 1981b, ei sivunumeroita.
- 27 Dotremont 2023, 28.
- 28 Sama, 26.
- 29 Saamelaisten dekolonisaatioprosesseista tarkemmin esim. Valkonen 2022.
- 30 Ks. Walecka-Garbalinska 2015, 52. Dotremont puhui useimmiten Lapista (Laponie) ja lappalaisista (lapons), saamelaiset hän mainitsee erikseen ilmeisesti ulkoisten tunnusmerkkien, kuten vaatetuksen, perusteella.
- 31 Dotremont oli kiinnostunut kaligrafiasta, mutta ei itse harjoittanut *shodō*-taidetta, sillä kalligrafia perustui jo olemassa olevan tekstin toistoon.
- 32 Dotremont 2023, 32.
- 33 Sama, 34.
- 34 Sama.
- 35 Dotremont 1981a, 48.
- 36 Dotremont 1980, 15.
- 37 Dotremont 2022, 98.
- 38 Dotremont 2011, 50.
- 39 Paikkasidonnaisuus voi ilmetä myös materiaalisesti, kuten Dotremontin vuoden 1965 *Uusi Suomi* -lehden numeron kanteen tekemässä logo-
- grammissa. Teos kytkeytyy sekä aikaan (ilmestymisvuoden perusteella) että paikkaan (missä lehti on ollut saatavilla).
- 40 Veivo 2009, 82.
- 41 Dotremont 1980, 15.
- 42 Dotremont 2002, ei sivunumerointia.
- 43 Veivo 2009, 82.
- 44 Pélard 2013.
- 45 Dotremont 2023.
- 46 Dotremont 2022, 10.
- 47 Dotremont 1981a, 132.
- 48 Dotremont 1980, 19.

Kirjallisuus

- Ahvenjärvi, Kaisa, ”Minkähänlainen se oikea saamelaisnainen on”: Dekolonisaatio ja identiteettineuvottelu saamelaisessa nykyrunoudessa. Teoksessa *Työmaana runous. Runoudentutkimuksen nykysuuntauksia*. Toim. Siru Kainulainen, Karoliina Lummaa & Katja Seutu. SKS, Helsinki, 2012, 192–222.
- Berdinesen, Hein. On Eco-poetry and Ecocriticism. *Philosophia* 20/2018. Verkossa: [philosophia-20-2018/on-ecopoetry-and-ecocriticism/](http://philosophia-bg.com/archive/philosophia-20-2018/on-ecopoetry-and-ecocriticism/)
- Briens, S. (2018). Boréalisme. Pour un atlas sensible du Nord. *Etudes Germaniques*. Vol. 290, No. 2, 2018, 151–176.
- Dotremont, Christian, *Strates*. Vol. 2, No. 3, 1964.
- Dotremont, Christian, *Traces*. Jacques Antoine, Brussels 1980.
- Dotremont, Christian, *Grand Hôtel des valises : Locataire : Dotremont*. Galilée, Paris 1981a.
- Dotremont, Christian, *La Liberté. C'est d'être inégal*. Bougival, Paris 1981b.
- Dotremont, Christian, *Œuvres poétiques complètes*. Mercure de France, Paris 1998.
- Dotremont, Christian, *J'écris donc je crée*. Didier Devillez, Bruxelles 2002.
- Dotremont, Christian, *Logogrammes : Cabinet d'art graphique*. Centre Pompidou, Paris, 2011.
- Dotremont, Christian, *Peintre de l'écriture*. Silvana, Milano 2022.
- Dotremont, Christian, *Ivalo. Tekstejä Saamenmaalta*. Suom. Timo Kaitaro, Janne Salo & Sami Sjöberg. Poesia, Helsinki 2023.
- Dotremont, Guy, *68°37' latitude nord*. Didier Devillez, Bruxelles 2008.
- Gilcrest, David W., *Greening the Lyre. Environmental Poetics and Ethics*. University of Nevada Press, Reno, 2002.
- Holmberg, Niillas. Jälkisanat. Teoksessa Christian Dotremont, *Ivalo. Tekstejä Saamenmaalta*. Suom. Timo Kaitaro, Janne Salo & Sami Sjöberg. Poesia, Helsinki 2023.
- Jorn, Asger, Menneskedyret. Teoksessa Per Hofman Hansen, *Bibliografi over Asger Jorns skrifter*. Silkeborg Kunstmuseum, Silkeborg 1988, 21–24.
- Kuortti, Joel, Jälkikoloniaalisia käännöksiä. Teoksessa *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Gaudeamus, Helsinki, 2007, 11–26.
- Kurczynski, Karen & Nicole Pezolet, Primitivism, Humanism, and Ambivalence: Cobra and Post-Cobra. 282–302. 2011. Verkossa: works.bepress.com/kkurczynski/2/download/
- Lahtinen, Toni & Markku Lehtimäki, Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoksessa *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki. SKS, Helsinki 2008, 7–28.
- Lehtonen, Sanna, Touring the Magical North: Borealism and the Indigenous Sámi in Contemporary English-Language Children's Fantasy Literature. *European Journal of Cultural Studies*. Vol. 22, No. 3, 2019, 325–344.
- Lummaa, Karoliina, *Poliittinen siivekäs: Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 2010.
- Marjamäki, Raisa, Kirjainsade, sana-aalokko: Christian Dotremontin logogrammeista. *Tuli & Savu*. Vol. 17, No. 3, 2012, 53–59.
- Mattila, Hanna, Ekologisten ja kolonisaatiokriittisten äänten kohtaamisia: Näkökulmia luontosuhteen kuvaukseen Nils-Aslak Valkeapään runoudessa. *Avain* 3/2015, 68–85.
- Naum, Magdalena, Between Utopia and Dystopia: Colonial Ambivalence and Early Modern Perception of Sápmi. *Itinerario*, Vol. 40, No. 3, 2016, 489–521.
- Pélard, Emmanuel, La photographie en réponse à l'utopie de l'écriture : le logoneige de Christian Dotremont. 2013. Verkossa: journals.openedition.org/textyles/2351
- Rigby, Kate, Eco-poetics. Teoksessa *Keywords for Environmental Studies*. Toim. Joni Adamson, William A. Gleason & David N. Pellow. New York University Press, New York, 2016, 79–81.
- Rugg, Judith, *Exploring Site-specific Art*. Bloomsbury, London 2010.
- Skinner, Jonathan, Thoughts on Things: Poetics of the Third Landscape. 2009. Verkossa: voca.arizona.edu/track/id/57083
- Twichell, Chase, *The Snow Watcher*. Bloodaxe Books, Hexham 1999.
- Valkonen, Sanna, *Poliittinen saamelaisuus*. Vastapaino, Tampere, 2009.
- Valkonen, Sanna, Kuulumisen politiikat jälkikoloniaalisessa Lapissa: Epistemologisia, teoreettisia ja metodologisia mietelmiä. *Sosiologia*, No. 4/2014, 347–364.
- Valkonen, Sanna ym. (toim.), *The Sámi World*. Routledge, London, 2022.
- Veivo, Harri, Christian Dotremont ja ”pohjoinen ulottuvuus”. *Synteesi*. Vol. 28, No. 2, 2009, 80–90.
- Walecka-Garbalinska, Maria, Le boréalisme identitaire et esthétique de Christian Dotremont. 2015. Verkossa: journals.openedition.org/nordiques/pdf/4530